

K. MANHEIMAS *

IDEOLOGINĖ IR SOCIOLOGINĖ DVASINIŲ DARINIŲ INTERPRETACIJA **

Sąvokos „ideologinis“ ir „sociologinis“ gali reikšti priešingus idėjų nagrinėjimo būdus. Toks klausimo kėlimas pabrėžia galimybę dvejopai nagrinėti tą patį darinį (Gebilde), todėl galima pridurti, kad skirtumai tarp idėjos ir ideologijos lemia nagrinėjimo būdų ir nuostatų skirtumai¹: ta pati idėja (kaip kiekvienas dvasinis-psichologinis turinys, į kurį sąmoningai orientuojamasi) yra idėja, kai mėginama suvokti ir interpretuoti „iš vidaus“, tačiau ji yra ideologija, jei nagrinėjama išoriškai, ypač „socialinės būties“ požiūriu. Šia prasme kiekviena idėja (tiek savaime teisinga, tiek klaidinga) gali būti nagrinėjama ir „iš vidaus“, ir iš „būties“ pusės.

Šis ypatingas reiškiny, apie kurį čia kalbame, yra visų pirma ta galimybė, kuri leidžia pasirinkti kurį nors vieną iš idėjų turinio nagrinėjimo būdų ar nuostatų. Šiuo atveju atsiveria ypatingas dvasiniam turiniui būdingas bruožas — jo skirtingumas, kuris priklauso nuo skirtingų fenomenologinio subjekto pasirenkamų nuostatų. Priešingai, gamtos daiktų atžvilgiu toks visuminio subjekto (Gesamtsubjekt) perspektyvos dvejopumas nėra būdingas, nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ir kitaip. Visada galime įrodyti, kad turime reikalą ne su pačia gamta, bet su gamtai priklausančia prasmų visuma (Sinnzusammenhang). Tiesą sakant, beprasmiškai (sinnfremde) gamtos objektai gali taip pat būti nagrinėjami įvairiais „požiūriais“. Pavyzdžiui, fizikos ir chemijos mokslų skirtumas pagrįstas iš esmės tuo, kad šios disciplinos traktuoja „tą pačią daiktiškąją tikrovę“

* Versta iš: Mannheim K. Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk / Hrsg. K. H. Wolff.— Berlin und Neuwied, 1964.— S. 388—407. Vertė Antanas Nesavas.

** Tai, kas čia pateikiama, yra dalis didesnės apimties darbo. Ankstesniame skyriuje aptarėme įvairias ideologijos sąvokos reikšmes. Pratešdami šią analizę, toliau panagrinėsime tik vieną iš galimų sąvokos „ideologija“ reikšmių, kur „ideologinis“ žymi tam tikrą „nagrinėjimo būdą“ (Betrachtungsweise). (Pastaba — autoriaus.)

¹ Nuostatų reiškinys atsidūrė įvairių šiuolaikinių tyrinėjimų, ypač „fenomenologinės mokyklos“, dėmesio centre. Žr.: Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.— Halle, 1913.— Bd. 1.— S. 48; ir ypač žr.: M. Heideggerį (jo paskaitas), taip pat Jaspers K. Psychologie der Weltanschauungen.— Berlin, 1919.— S. 43 ff.

(pavyzdžiui, akmenį) vienu atveju kaip fizikos, o kitu — kaip chemijos objektą. Taigi tų pačių daiktų pagrindu kuriamos skirtingos problemų formuluošės bei konceptualiniai lygmenys, skirtingos abstrakcijos. Skirtingi požiūriai tik atrenka to paties „ikimokslinio objekto“ („vorwissen-schaftlichen Gegenstande“) skirtingus aspektus, tuo tarpu visuminio subjekto perspektyvų bei nuostatų pasikeitimas (visada ankstesnis už bet kokią teoretizavimą) yra paties dvasinio turinio pažinimo ir „patyrimo“ būdo pasikeitimas. Vienaip „patiriame“ prasmės turinį (Sinngehalt), kada suprantame jį „iš vidaus“, ir visai kitaip, kada suvokiame jį kaip ideologiją, t. y. jam išoriškos būties požiūriu.

Tačiau ką reiškia šis suvokimas „iš vidaus“? Jis reiškia, kad subjektas pasineria į prasmių turinį, gyvena jame. Prasmės turinys tuo ir skiriasi nuo gamtos daikto, kad pirmasis yra „steiga“ („Setzung“) plačiausia (ne tik teorine) šio žodžio prasme*. Todėl prasmės turinio suvokimas „iš vidaus“ gali būti apibrėžtas kaip besąlygiška šios „steigos“ turinio realizacija. Kadangi gamta (kaip visiškai neturinti prasmės) nėra „steiga“, į ją negalime pasinerti, negalime tapatinti savęs su ja arba pasirinkti jos atžvilgiu tokios „pozicijos“ („Stellungnahme“). Taigi gamtos objektų aiškinimas skirtingais požiūriais yra grynai teorinis klausimas, tuo tarpu dvasinio turinio suvokimas „iš vidaus“ arba „iš išorės“ yra ikiteorinis visuminį subjektą liečiantis klausimas. Todėl klaidinga būtų manyti, kad skirtumas tarp ideologinio vidinio nagrinėjimo ir sociologinio išorinio nagrinėjimo žymi tik požiūrių skirtumus. Šį išankstinį patyrimo ir nuostatų skirtumą idėjų turinio atžvilgiu sąlygoja skirtingų požiūrių galimybė. Geriausiai tai įrodyti būtų galima atkreipus dėmesį į štai ką. Sugebėjimas suvokti akmenį vienu atveju kaip cheminį objektą, kitu — kaip fizinį yra grynai intelektualinis, taigi *iš principo* kiekvienam įyeikiamas, uždavinys, o sugebėjimas suvokti idėją kaip ideologiją — neįmanomas iki tam tikros istorinės pakopos. Tam būtina turėti dvasinio turinio atžvilgiu skirtingas ikiteorines nuostatas, t. y. sugebėjimą atsiriboti nuo jų įtakos sferos. Taip pat reiktų pažymėti, kad šie nuostatų skirtumai jokių būdu neturi nieko bendra su teoriniu neigimu bei teorine abejojine. Neigti arba abejoti, vadinasi, ir toliau likti ideologijos ribose. Fenomenologinis subjektas, staiga patiriantis idėją kaip ideologiją, kartu atsiduria už ideologinės sferos ir nebegali jos teoriškai neigti arba ją abejoti, nes kiekvienas neigiantis ar abejojantis subjektas visada dalyvauja (tegu ir negatyviai) numatytoje „steigoje“². Kadangi patirti idėją kaip ideologiją yra visai kas kita, negu ją neigti arba ją abejoti, kaip tik todėl niekada negalima apibūdinti „išorinio nagrinėjimo“ („Aussenbetrachtung“) remiantis vien teoriniu subjektu; būtina atsižvelgti į istorinį visuminį subjektą ir jo nuostatas.

* Kiekvienas dvasinis darinys, anot K. Manheimo, yra „steiga“ („Setzung“), t. y. sukurta prasmė, tuo tarpu gamtos reiškiniai yra „duoti“, „beprasmiš“. (*Vertéjo pastaba*.)

² Išsamesnę išorinio nagrinėjimo analizę ir susijusių su juo reiškinių skirtumus aš pateikiau esė „Žinojimo sociologijos problema“.

Sociologinis požiūris perkelia interpretuojamą objektą į naują conceptualinį lygmenį (t. y. į sociologinių sąvokų lygmenį). Tad skirtingų conceptualinių lygmenų kūrimas jokių būdu nėra grindžiamas vien skirtingų teorinių požiūrių pasirinkimu. Pačius teorinius požiūrius imanoma pagrįsti tik naujos visuminio fenomenologinio subjekto pozicijos, jo nuostatos į savo objektą (dvasinį turinį) pagrindu. Tačiau šį objektą (dvasinį turinį), priešingai negu gamtos reiškinius, atskleidžia ne skirtingi pjūviai, bet tarsi jis pats siūlo mums skirtingas dvasinio išiskverbimo galimybes. Skirtingi gamtos mokslų požiūriai išplečia tik kiekybinį mūsų žinojamą apie objektą, tuo tarpu skirtingi idėjų nagrinėjimo būdai, skirtingos nuostatos į dvasinius turinius išplečia jų išgyvenamumo (Erlebbarkeit) galimybes, šių turinių suprantamumo (Verstehbarkeit) ribas. Šiuo požiūriu dvasinis turinys ir psichologinis turinys sutampa. Emocijų nuostatos (meilė, neapykanta ir t. t.) taip pat yra ikiteorinės. Net jeigu dvasinis išiskverbimas į dvasinį turinį nėra tapatus psichologiniam išiskverbimui į psichologines duotybes (tokiu pavyzdžiu gali būti psichologinis išiskverbimas į kitą žmogų „iš pirmo žvilgsnio“), šiaip ar taip, šie reiškiniai yra glaudžiai susiję.

Skirtumas tarp idėjos ir ideologijos (šiam tyrinėjime vartojama prasme) yra ne vien požiūrių skirtumas, bet ir pasirenkamų fundamentaliai skirtingų nagrinėjimo būdų arba nuostatų tų pačių dvasinių turinių atžvilgiu rezultatas. Pavyzdžiui, jeigu traktuoju teorinį teiginį tiesiog kaip idėją, t. y. „iš vidaus“, tai vykdau tą pačią steigą, kurią supontuoja ši idėja; jeigu traktuojau idėją kaip ideologiją, t. y. nagrinėju ją „iš išorės“, tai kuriam laikui visiškai atsisakau steigos ir darau kažką kitą negu tai, kas toje idėjoje iš pradžių buvo suponuota.

Tačiau šis nuostatos pakeitimas dvasinio turinio atžvilgiu tėra pirmasis žingsnis į tai, ką vadiname idėjų sociologiniu nagrinėjimu. Atsisakydami idėjos imanentinės analizės, tuo neapsiribojame, o kartu susiejame jos turinį su kažkuo, kas yra už jos, ir kurio funkcija pasirodo esanti ši idėja. Būtent čia išryškėja idėjų išorinio nagrinėjimo problematikos ypatumai, nes (metodologiniu požiūriu) priklausomai nuo lygmens, kuriuo siejame įvairių idėjų turinius, gauname *skirtingus išorinio nagrinėjimo rūšis*. Svarbus vaidmuo šiuo atveju tenka ir konkrečiam mąstytojo pasirinkami metafizinei pozicijai arba mąstymo kryptčiai, kuri išorinį nagrinėjimą paverčia teoriškai pagrįsta interpretacija. Paprastai tas lygmuo, kuriuo nagrinėjami idėjų turiniai, *ta sfera, kurios funkcija* yra mūsų suvokiamos idėjos, tuo pačiu metu yra patiriama ir postuluojuama kaip ontiskai reali (kaip „ens realissimum“). Pakanka prisiminti anksčiau pateiktą Markso mintį, kur visiškai aiškiai pasakyta, kad konfliktai ekonominių gamybos sąlygų sferoje yra kur kas realesni negu tie, kurie įsisa- moninami teisinėje, politinėje, ... žodžiu, „ideologinėse“ sąmonės formose. Svarbiausias sociologinis uždavinys — suprasti idėją kaip tos realiai konstitutos (real gesetzten) sferos funkciją.

Sociologinis požiūris į dvasinius turinius yra ypatingas idėjų išorinio nagrinėjimo būdas. Santykių sfera, kurioje idėjos turi būti funkcionali-

zuotos, ir yra ta „reali esatis“, kurios reiškiniai, pasak Markso, anglų ir prancūzų buvo suprakti į vieną „buržuazinę visuomenę“, ir kurios anatomija, pasak jo, randama politinėje ekonomijoje. Taigi sociologinė idėjų turinio analizė yra naujas išorinio nagrinėjimo būdas tik tiek, kiek ontinis akcentas tikrovės patyrimo pasistūmėjo link ekonominio-socialinio lygio, ypač XVIII ir XIX amžiais artėjant į „pozityvistinę“ būties hierarchijos sampratą. Pozityvistinė išvada irgi paremta tam tikra metafizine prielaida — tam tikros patyrimo struktūros išskyrimu: kaip „ens realissimum“. Tačiau formaliu požiūriu šis naujas sprendimas juda sena vaga, nes remiasi dviem ankstesnės metafizikos charakteristikomis: a) būties hierarchijos postulatu; b) dviejų pažinimo būdų — grynai „ideologinio“ pažinimo ir „sociologinio“ arba „dialektinio“ (nesvarbu, kaip vadinsime), turinčių skirtingą vertę,— postulatą.

Atsižvelgiant į šį dabartinio pozityvistinio išorinio nagrinėjimo posūkį, labiau ekonominiu požiūriu suvokiamas santykių lygmuo, kuriuo funkcionalizuojamos idėjos, gali būti pakeistas tiek biologiniais (pvz., rasės) arba psichologiniais (pvz., valdžios troškimo, maisto ir kt.) veiksniais, tiek ir aukštesniais psichologiniais fenomenais. Tačiau visi šie skirtumai tėra antraeiliai, palyginti su tam tikrų „pozityvių faktorių“ hipostazavimu, sukuriančiu galimybę naujai suprasti dvasinius turinius ir juos naujai interpretuoti. Bendresniu požiūriu, ekonominio-sociologinio idėjų turinio išorinis nagrinėjimas bei funkcionalizavimas yra tik tam tikra pozityvistinio išorinio nagrinėjimo rūšis. Ji yra ypatinga, priešinga tai, kurią galima pavadinti „idealistine išoriniu nagrinėjimu“. Reikėtų prisiminti Hėgelio sprendimą, kad pamatytume tokio „idealistinio išorinio nagrinėjimo“ paradigmą, kuri reikalauja transcenduoti numanomų idėjų turinius, žmonių „vaizdinius“ ir suprasti juos greta jų esančios, už jų atsiskleidžiančios „dvasios“ požiūriu.

Šitaip supriešindami pozityvistinį ir idealistinį išorinio nagrinėjimo būdus, mes nekritiškai pripažįstame dualizmą (iš esmės pagrįstą ontologiskai), kuris prieštato „Dvasią“ ir „pozityvistinį“ tapsmą. Toks dualizmas galėtų būti pateisinamas tik tuo atveju, jeigu būtų įmanoma parodyti, kad šis pozityvistinis-natūralistinis išorinis nagrinėjimas pajėgus suvokti idėjų turinį (slypintį jų imanentiškume) remiantis *ne* dvasinių prasmų sistema, bet „prasmės neturinčiais“ pozityviais faktoriais. Tačiau pažvelgę atidžiau, matome, kad tariamas idealistinių ir pozityvistinių išorinių nagrinėjimo būdų skirtumas nėra toks iš esmės radikalus, nes sfera, *kurioje* dvasiniai dariniai yra suvokiami ir funkcionalizuojami, nėra „beprasmė“ (*sinnfremd*), natūrali, „materiali“ netgi pozityvistui, kuris priverstas kurti prasmų sistemą savo srityje lygiai taip pat kaip ir idealistas savoje. Tereikia prisiminti, kad netgi radikaliausias sociologas „materialistas“, norėdamas suprasti ir nagrinėti ideologijas ekonominiu požiūriu, yra priverstas suvokti ekonomiką kaip *vieną* iš prasmų sistemų. Jis, kaip ir Hėgelis, privalo pateikti ekonominę ir socialinę istoriją, kurių požiūriu jis aiškina idėjas kaip prasmų visumą, kaip istorijos planą. Pagaliau dėl

šios priežasties idealistinio ir pozityvistinio išorinių nagrinėjimų priešstatos nelaikome filosofine — tiesiog traktuojame ją kaip nuorodą, kad pastaruoju metu tam tikras išorinio idėjų turinio nagrinėjimo būdas, kaip „pozityvistinis“, atsiskyrė nuo „idealistinio“, ir į šį atskyrimą žiūrime kaip į išraišką to, kad tam tikra duotybių sritis įgijo ypatingą ontinį akcentą.

Apibendrinkime tai, kas buvo pasakyta anksčiau: idėjos ir ideologijos priešstata gali būti suprantama kaip to paties dvasinio turinio nagrinėjimo būdų priešstata. Šia prasme dvasinis darinys yra *idėja*, kol nagrinėjame jį „iš vidaus“³, ir — ideologija, kai jis nagrinėjamas „iš išorės“, kai laikomas už jo esančios būties funkcija. „Išorinis nagrinėjimas“ yra idealistinis arba pozityvistinis priklausomai nuo to, ar dvasinės arba „pozityvistinės“ prasmų struktūros postuluoamos kaip galutinė būtis, kurios atžvilgiu funkcionalizuojamos idėjos.

Tačiau ką reiškia ši funkcionalizacija? Ji reiškia pirmiausia atskleidimą visų egzistenciškai (būties) sąlygotų ryšių, kurie ir įgalina kokio nors dvasinio darinio atsiradimą ir konstitavimą.

Apskritai esama dviejų rūšių prielaidų, kurios įgalina atsirasti tam tikrai teorijai. Šiuo atveju apsiribosime teorine sfera. Tai — *grynai priežastinės būtinės* ir *turinčios prasmę prielaidos*. Pavyzdžiui, būtina teorijos atsiradimo priežastinė sąlyga — „mąstymo aparatas“, su kurio pagalba ši teorija yra mąstoma ir pripažįstama (egzistencinės prielaidos — tam tikras asociacijų mechanizmas, etc.). Kita vertus, teorijos atsiradimas susijęs su *prasmę turinčiomis prielaidomis*, pvz., su postulavimu premisų, kurių pagrindu daromos išvados.

Šie du prielaidų tipai — prasmės neturinčios genezės priežastinės prielaidos ir prasmę turinčios imanentinės prielaidos — išskiriami pagrįstai. Teisinga ir tai, kad neįmanoma patvirtinti arba paneigti teiginio validumo remiantis prasmės neturinčiomis priežastinėmis prielaidomis. Tačiau būtų klaidinga lokalizuoti sociologines ir kitas išorines interpretacijas šioje prasmės neturinčio priežastinio aiškinimo sferoje ir aksiomatiškai teigti, kad genezė nieko nepasako apie prasmės turinį bei jo validumą.

Reikia pabrėžti, kad ne visi genetiniai vediniai neturi prasmės. Šie vediniai — tai ne tik *genetiniai aiškinimai*, bet ir *genetinės interpretacijos*, be to, ne kiekvienas prasmės turinio išorinis nagrinėjimas, kuris funkcionalizuoja šį turinį tam tikros būties požiūriu, neturi prasmės ir yra „grynai“ priežastinis aiškinimas. Tik pripažindami šiuos skirtumus, pamatysime, pavyzdžiui, kad prasmių sistemos (Bedeutungszusammenhang) sociologinė funkcionalizacija, nors ir nėra imanentinis suvokimas, vis dėlto

³ Kad išvengtume nesusipratimų, paaiškinsime: dėl įsišaknijusios žodžių vartosenos vidinį nagrinėjimą mes taip pat vadiname „ideologiniu“. Kol išsaugoma grynai ideologinė (imanentinė) nuostata, tol dvasinio darinio ideologinis pobūdis nėra akivaizdus. Todėl priminsime, kad ideologiniu požiūriu idėja yra idėja, ir tik sociologiniu požiūriu ji virsta ideologija. Otas Baueris kalba apie imanentišką ir transcendentinę idėjų istoriją savo darbe „Das Weltbild des Kapitalismus“ (žr.: Der lebendige Marxismus. Festschrift für Kautsky.— 1924.— S. 408 f).

nėra ir prasmės neturintis priežastinis aiškinimas. Priešingai, šis aiškinimas — tai specifiškai nauja, su būtimi susijusi prasmės interpretacija"⁴.

Kiekvienas sociologinis „aiškinimas“, funkcionalizuojantis tam tikros istorinės bendruomenės dvasinius darinius už jų esančios „socialinės būties“ požiūriu, postuluoja šią socialinę būtį kaip žymiai visapusiškesnę (nors ir kitokį) *prasmės kontekstą*, negu tie ypatingi dariniai, kurių galutinė prasmė aiškinama tiesiogiai šiuo kontekstu. Pateiksime dar vieną pavyzdį: Marksas XVIII amžiuje pripažintą aiškinamąjį metodą⁵, savo išeities tašku visada pasirinkdavusį individą, siekė paaiškinti laisva konkurencija pagrįstos buržuazinės visuomenės prigimtimi. Tačiau tai nėra teorinių aksiomų aiškinimas prasmės neturinčios būties požiūriu, bet tam tikro istorinio mąstymo tipo galutinių aksiomų interpretacija, grindžiama dar aukštesniu būties lygiu, kuris *suvokiamas* kaip *prasmės* kontekstas.

Šiuo atveju nereiškia, kad sociologiniame išoriniame nagrinėjime visiškai atsisakoma „dvasinės“ sferos. Tačiau tik atsisakius imanentinės interpretacijos, imanoma išvelgti tas *prasmę turinčios būties* prielaidas, kurios (nors pati interpretuojama teorija jų nepajėgi pamatyti) vis dėlto yra kiekvienos teorijos validumo prielaidos (nors ir ne imanentinės).

Dvasinio turinio *funkcionalizacija* už jo esančios būties struktūros prasmų požiūriu suteikia šiai dvasinei struktūrai naują prasmę. Istorinio mąstymo stebuklu galima laikyti šį mūsų sugebėjimą atsigrežti ir retro-

⁴ Šie mūsų teiginiai, kad dauguma sociologinių aiškinimų atstovauja ypatingam interpretacijos tipui ir negali būti laikomi priežastiniais aiškinimais prasmės neturinčių darinių, gali būti paaiškinti pateikiant konkretų pavyzdį. F. Meringas rašo apie Kantą (Deutschen Geschichte.— Berlin, 1922.— S. 81): „elkis taip, tarsi žmoniją (savo ir kiekvieno kito asmenyje) visada laikytum tikslu ir niekada tik priemone“. Istoriniu požiūriu, ši Kanto aksioma pasirodo ideologiškai išreiškianti ekonominį faktą, kad buržuazija, siekdama įgyti savo tikslams tinkamą išnaudojimo objektą, turėjo ne tik naudotis darbininkų klase kaip priemone, bet ir laikyti ją tikslu, t. y. išlaisvinti ją žmogiškosios laisvės ir žmogiškojo orumo labui iš feodalių paveldimos priklausomybės bei baudžiavos pančių. Būtent tai turi galvoje Kantas, kada reikalauja visiškos laisvės ir nepriklausomybės tik valstybės piliečiams (Staatsbürger), bet ne jos *valdiniams* (Staatsgenossen), kuriems priskiria visą darbininkų klasę. ... Ar ši interpretacija yra pakankamai teisinga, čia neprivalu nuspręsti. Tačiau ji gali pasitarnauti kaip tipiška sociologinės interpretacijos schema, kuri aiškiai rodo, jog imanentinė teiginio (pvz. kantiškosios laisvės sampratos) prasmė yra interpretuojama sociologiškai, suvokiant ją kaip platesnės *prasmų sistemos* (būtent kapitalizmo, pagrįsto laisvuju darbu ir klasine valdžia) dalį („ideologinę išraišką“).

⁵ Kantiškasis teiginys įgyja naują prasmę atskleidžiant jo *funkcijas* „socialinėje tikrovėje“, suvokiamoje kaip prasmės kontekstas. Tačiau ši formali schema pritaikoma daugumai kultūros sociologijos teiginių. Netgi pašalinus marksistinių elementą ir pakeitus visuomenės koncepciją, orientuotą į ekonominę problematiką, kita visuomenės koncepcija arba postuluojuojant „bazėje“ tokius faktorius, kaip rasė ir pan.,— visi šie dalykai gali būti panaudoti sociologiniam „aiškinimui“, jei tik jie suvokiami kaip prasmės kontekstai.

Šiuo atveju nenorime nagrinėti klausimo, ar *kiekvienas sociologinis aiškinimas* yra interpretacija. Pažymėsime tik, kad didesnė dalis sociologinių aiškinimų atitinka ką tik aptartą abstrakčią schemą ir todėl priklauso (arba bent iš dalies priklauso) interpretacijos problematikos sferai. Maksas Vėberis ir Triolčė laikė sociologiją aiškinamuoju mokslu. Kiek toks požiūris yra nuoseklus, čia neanalizuosime.

⁵ Marksas K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarinė // Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomais.— V., 1949.— P. 303.

spektyviai suvokti praeities dvasinį turinį (idėją) kaip ideologiją, t. y. funkcionalizuoti jį šiuo metu mums turinčios prasmės būties požiūriu ir išvelgti praeities turinyje naują prasmę. Iš tikrųjų mūsų istorinis mąstymas vystosi ne taip, kad mes tiesiog imanentiškai pripažįstame arba atmetame praeities prasmų kontekstus. Iš tiesų jis vystosi taip, kad istorijos pastūmėti priekin, mes nutolstame nuo ankstesnių turinių ir dėl šios distancijos dvasinius turinius, suvoktus anksčiau „iš vidaus“, dabar suvokiame „iš išorės“. Kai tų turinių kontūrai išryškėja, mes *funkcionalizuojame juos socialinės-egzistencinės totalybės, suvokiamos kaip prasmės kontekstas*, požiūriu. Žinoma, šios interpretacijos, prasmę turinčios būties požiūriu, nėra tapačios, kaip kad vienos filosofinės sistemos interpretacija kitos filosofinės sistemos požiūriu. Todėl ją vadinsime „*egzistencine interpretacija*“ („Seinsinterpretation“). Maža to, prasmė, kurią interpretuojamas turinys įgyja jį funkcionalizuojant, nėra ta pati „prasmė“ prasmėje (nicht im selben Sinne „Sinn“) kaip teiginio prasmės turinys, todėl vadiname ją „*funkcijos prasmė*“. Tačiau šios dvi prasmės rūšys yra iš esmės panašios tuo, kad abiem atvejais prasmė yra aiškinama prasme. Todėl veikiau pagrįsta kalbėti apie tam tikrą *interpretacijos rūšį*.

Kaip tik čia iškyla dar reikšmingesnis sociologinės interpretacijos klausimas, kurį galima suformuluoti šitaip: ar imanoma tiesioginė šios naujos, funkcinės ir imanentinės prasmų prieštata? Ar galima jas nagrinėti vieną kitos atžvilgiu? Ar funkcinė, imanentinė idėjos prasmė pajėgi atmesti, panaikinti, paneigti ar pagrįsti idėją? Jeigu taip, tada reikia nustatyti šių dviejų prasmės rūšių santykį, jeigu ne, vadinasi, šios dvi prasmės rūšys skleidžiasi skirtinguose lygiuose ir yra visiškai heterogeniškos. Tokiu atveju imanentinę prasmę gali paneigti tik kita imanentinė prasmė, o idėją – tik kita idėja. Šiuo atveju galimos dvi alternatyvos. Pirmoji pabrėžia funkcinės prasmės relevantiškumą ir teigia, kad išorinis nagrinėjimas reliatyvizuoja „imanentinę prasmę“, tačiau ją funkcionalizuodamas suteikia jai naują prasmę ir įveda į aukštesnį prasmės kontekstą. Tęsdami tokią istorizmo padiktuotą minties eigą, turėtume priėti išvadą, kad konkrečiu atveju dabartinė teorija yra suvokiama imanentiškai (kaip idėja), lygiai taip pat kaip tos „idėjos“, kurios anksčiau išoriniu nagrinėjimu buvo reliatyvizuotos kaip ideologija. Taigi ir labiausiai tobula sistema (kuriai mes patys priklausome) gali būti suvokta tik kaip idėja, o jos „egzistavimas“ („das Existieren“), sociališkai-istoriškai sąlygotas „egzistavimas toliau“ („Weiterexistieren“) svarbus tuo, kad kada nors atskleis gilesnę mūsų turimo pasaulio vaizdo prasmę. Tokią poziciją pasirinksiame apsvarstę istorinio pažinimo specifiką ir siekdami įvesti faktinę šio mąstymo vystymosi formą į savo mąstymo sampratą. Tokios pozicijos laikysimės atsižvelgdami į istorinio pažinimo specifiką, kuris skirtingai negu gamtamokslinis pažinimas, vystosi ne imanentiškai, bet visada skverbdamasis į istorinę-socialinę būtį. Istorinis pažinimas visuomet formuojasi bendrame dvasinės situacijos kontekste, kurioje jis ir atsiranda. Kaip tik dėl šios priežasties teorijos neneigia viena kitos tik

imanentiškai, jos gali pakeisti viena kitą tik „realiai dialektiškai“, t. y. egzistenciškai. Šiuo požiūriu viena dvasinė egzistencinė situacija įveikia kitą situaciją, o viena teorija pakeičia kitą tik kaip šios egzistencinės situacijos dalis.

Kitą alternatyvą siūlys tie, kurie tvirtina, jog sociologiniame-istoriniame mąstyme negalime nepaisyti šių su būtimi susijusių dalykų, ir kaip tik todėl istorinį ir visą su egzistencija susijusį mąstymą galima aiškinti lygiai taip pat, kaip ir gryną teorinį mąstymą. Tokio požiūrio šalininkai reikalauja imanentinę prasmę visiškai atskirti nuo funkcinės prasmės ir kartu atskleisti šių dviejų prasmės rūšių nesulyginamumą. Tačiau toks dviejų prasmės rūšių atskyrimas savo ruožtu siūlo dvi sprendimo alternatyvas. Turime teigti, kad tik imanentinė interpretacija gali nustatyti, kokia yra tikroji dvasinių turinių vertė ir susieti juos su kitomis „idėjomis“, kitaip tariant, kad imanoma nagrinėti teorijas neatsižvelgiant į laiką (zeitlose Diskussion). Tokiu atveju funkcinę prasmę laikytume pažinia, tačiau iš esmės irelevantiška. Arba turėtume pagrįsta pripažinti tik funkcinę prasmę ir atmesti visus nagrinėjimus „*imanentiniu pagrindu*“ kaip vien „ideologinius“ (Marksas). Kurį iš nurodytų trijų kelių reikėtų pasirinkti — čia neįmanoma nurodyti, — tai epistemologijos ir logikos klausimas, kurio šiame kontekste mums nebūtina išspręsti. Norėjome tik atkreipti dėmesį, kad šiame skyriuje svarstytas ideologijos sampratos svarbiausias komponentas — „ideologinis“ nagrinėjimo būdas — yra nauja interpretacijos rūšis, kelianti daugybę neišspręstų klausimų, kurie, jų nuodugniai neapmąščius, plevena virš sociologinės interpretacijos.

Interpretacijos tipai

Dabar norime nustatyti sociologinės interpretacijos vietą tarp kitų interpretacijos rūšių. Kadangi, kiek žinoma, nėra jokios interpretacijos tipologijos⁶, pamėginsime pateikti tipologiją, kuri, reikia pripažinti, bus veikiau preliminarinė negu viską apimanti. Išsami interpretacijos tipologija gali būti pateikta tik atlikus plačius ir konkrečius įvairių rūšių interpretacijų tyrinėjimus įvairiose dvasinės veiklos srityse. Ieškodami bendriausio klasifikacijos principo, išeities tašku pasirinksime Markso pasiūlytą ideologinių ir sociologinių kultūros darinių nagrinėjimo priešstatą, kurią platesne prasme pavadino vidiniu ir išoriniu kultūros darinių nagrinėjimu.

Kaip įsitikinome, vidiniam, kaip ir išoriniam, nagrinėjimui galima priskirti keletą nagrinėjimo tipų. Taigi pradedame šią klasifikaciją nuo vidinių interpretacijų.

1. Pirmoji interpretacijos rūšis siekia nustatyti numanomą prasmę (gemeinten Sinngehalt). Priminsime, kad vidiniu nagrinėjimu vadinome

⁶ Dr. *Adalbertas Frydas* pirmasis pasiūlė tokią tipologiją. Savo paskaitose jis atkreipė dėmesį į keletą interpretacijos tipų, į kuriuos atsižvelgiama ir čia pateikiamoje analizėje.

tą dvasinio turinio supratimo rūšį, kuri nepranoksta „ideologijos“ sferos. Tokia interpretacija apsiriboja aiškiausiu imanomu supratimu to, ką Maksas Vėberis vadino „subjektyviai numanoma prasme“ („subjektiv gemeinten Sinn“)⁷, kuri skiriasi nuo įprastinio prasmės supratimo tik tuo, kad mėginama numanomą prasmės turinį lokalizuoti bei kritiškai įvertinti remiantis įvairiomis kūrinio ištraukomis bei dokumentais. Šios interpretacijos tikslas — suvokti kūrinio „prasmę“ arba aiškinti teoriją tokia prasme, kokią buvo numatęs pats autorius⁸.

2. Antrąją interpretacijos rūšį galima pavadinti objektyvia interpretacija. Kaip ir kiti vidiniai nagrinėjimai, ji nepranoksta ideologijos srities, jai nerūpi, kokią prasmę numatė autorius, tačiau, remdamasi paties autoriaus prielaidomis, siekia teisingų išvadų. (Pavyzdys: suprasti Kantą geriau, negu jis pats save.)

3. Trečiasis vidinio nagrinėjimo būdas siekia suprasti autorių *kitos sistemos* arba kitų (fremden) aksiomų požiūriu. (Pavyzdys: įvairios Platono interpretacijos, besiremiančios šiuolaikinėmis filosofinėmis sistemomis — žr., pvz., P. Natorpo knygą apie Platoną.)⁹ Neistorinės orientacijos šalininkai dažnai laiko šios rūšies interpretaciją *absoliučia*, t. y. orientuota į absoliučių tiesų sistemą. Kadangi šiuo atveju nenorime gilintis į epistemologinę diskusiją, pažymėsime tik, kad nors neistorinis požiūris pripažįsta tokias pretenzijas į „absoliučią interpretaciją“, tačiau istorizmo požiūriu „absoliuti interpretacija“ reiškia tik „vienos sistemos interpretaciją kitos sistemos požiūriu“.

Cia išvardytas *sistemines* interpretacijas galima priešstatyti *genetinėms* interpretacijoms¹⁰. Išskirsime du bendrus genetinių interpretacijų tipus: interpretacijas su imanentine (ideologine) nuostata ir interpretacijas, suponuojančias išorinį nagrinėjimą.

4. Pradėsime nuo *interpretacijos*, aiškinančios *prasmės genezę*. Tai viena iš seniausių interpretacijos rūšių, intelektualinėje istorijoje patyrusi daugiausia įvairių pasikeitimų. Ši interpretacija nukreipta ne į faktinę prasmės turinio genezę, bet į jo *kilmę*. Tokia genezės ieškojimų rūšis aptinkama kosmogonijose ir mitologijose, ji randama, kad ir pakitusia forma, įvairiose prigimtinės teisės koncepcijose. Tokios interpretacijos pavyzdžiu gali būti ekonominės teorijos robinzonados ir politinės filosofijos visuomeninės sutarties teorijos, kurios, teisingai supratęs, pasirodytų esą teorijos, liečiančios ne pozityvią istorinę genezę, o prasmų genezę. Ta pati interpretacijos rūšis taikoma ir logikoje, pavyzdžiui, siekiant išskirti visus imanomus epistemologinių ir metafizinių teorijų tipus ir sukurti jų tipologiją, mėginant suprasti konkretų dvasinį darinį jo „logi-

⁷ Maksas Vėberis priešpriešina „subjektyviai numanomą prasmę“ ir „objektyviai validžią prasmę“. Plg., pvz., „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre“, S. 403, taip pat „Wirtschaft und Gesellschaft“. Grundriss d. Sozialökonomik.— Abt. 3.— Kap. 1.

⁸ Pateikdami pavyzdžius, apsiribosime galimybė skirtingai interpretuoti „filosofinę sistemą“.

⁹ Į šį tipą pastaruoju metu atkreipė dėmesį ir E. Rotakeris.

¹⁰ Šį skirstymą negalima tapatinti su vidinio ir išorinio nagrinėjimo priešmata.

nės vietos" („logischen Ort") požiūriu¹¹. Šios rūšies interpretacija taikoma ne tik teorinėje sferoje, bet ir mene. Pavyzdžiui, siekiama suprasti vartus arba kupolą visų galimų meninių (ir netgi techninio) sprendimų požiūriu ir, remiantis darinio estetinė vieta (ästhetischen Orte) tarp visų galimų tipų, rasti konkretų atsakymą.

5. Nuo šios interpretacijos rūšies būtina skirti *istorinę-genetinę idėjų* interpretaciją. Paviršutiniškai žiūrint — tai tiesiog motyvų istorija, giliau — problemų istorija¹². Šiuo požiūriu gali būti tyrinėjamos ir neteorinės sritys¹³. Problemų istorinė interpretacija skiriasi nuo prasmės genezės interpretacijos tuo, kad pirmosios atžvilgiu faktinė-istorinė genezė yra visiškai irrelevantiška, tuo tarpu idėjų istorinė interpretacija, priešingai, daugiausia atsižvelgia į pozityvų istorinį vystymąsi. Ji siekia paaiškinti įvairius interpretuojamos sistemos elementus, atsiedama juos nuo to universalios sistemos konteksto, kuriame šie elementai konceptualizuojami, susiejant juos su istorine problemos raida. Į kokią problemą nukreipiama tokia interpretacija, priklauso, žinoma, nuo šią interpretaciją pasirinkusiojo intereso.

6. Genetinių ir sisteminių interpretacijų, taip pat vidinio ir išorinio nagrinėjimo savotiškas tarpinis tipas — interpretacija, kurią galime pavadinti *imanentine (ideologine) visumos (Totalität) interpretacija*. Likdama ideologijos sferoje, ši interpretacija pranoksta tą specifinę sritį, kurioje lokalizuotas interpretuojamasis darinys. Taigi konkreti filosofija yra suprantama ne tik filosofijos požiūriu, tam tikras menas suvokiamas ne tik meno požiūriu — jie suprantami konkrečios epochos ideologinės visumos požiūriu. Ši interpretacija siekia suprasti atskirą darinį pasaulio vaizdo visumos (Weltanschauungstotalität) požiūriu. Siūlome skirti du jų tipus:

a) pirmąją vadinome *dokumentine interpretacija* (plg. mano esė skirtą pasaulio vaizdo interpretacijai)¹⁴. Šiai interpretacijų rūšiai būdinga siekti rekonstruoti „iracionalios sferos" valdymo priemonių visumą ir tokiu požiūriu interpretuoti ir suprasti analizuojamą darinį. Šios interpretacijos pavyzdžiu galėtų būti Špenglerio morfologija.

b) *interpretuojantis racionalizuojantis metodas grindžiamas visuminiu dvasiniu procesu*. Nuo anksčiau aptarto tipo jis skiriasi tuo, kad kuria vieningą sintezę, remiantis tokiu griežtu racionalizavimu, jog paprastai nukencia interpretuojamo darinio specifinė prigimtis. Šios interpretacijos pavyzdžiu gali būti Hėgelio pateikta istorijos sintezė, pagrįsta logikos

¹¹ Pavyzdžiai: Dilthey W. Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen.— Berlin, 1911; Hartmann N. Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis.— Berlin; Leipzig, 1924; Mannheim K. Die Strukturanalyse der Erkenntnistheorie.— Berlin, 1922.

¹² Windelband W. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie.

¹³ Unger R. Literaturgeschichte als Problemgeschichte (Schriften der Königsberger Gelehrtenesellschaft.— Berlin, 1924.— Jahrgang 1.— Heft 1).

¹⁴ Beiträge zur Theorie der Weltanschauungsinterpretation // Kunstgesch. Einzeldarstellung.— Wien, 1923.— Bd. 2.— S. 91 ff.

metodu, nors kitais požiūriais jo kūryba gali būti idealistinės išorinės interpretacijos pavyzdžiu. Visas iki šiol nagrinėtas interpretacijas vienija mėginimas suvokti analizuojamą darinį išliekant ideologijos sferoje. Tie interpretacijų tipai, kuriuos dar reikia aptarti, išanalizuoti nuodugniau ankstesniame skyriuje. Nustatėme, kad jie interpretuoja dvasinį darinį būties, esančios už imanentinės prasmės sferos, požiūriu. Nagrinėjant prasmės sferą, derėtų išskirti dar du interpretacijos tipus. Pirmasis siekia aiškinti dvasinius darinius prasmės neturinčios būties požiūriu, antrasis — funkcionalizuoja prasmės darinius už jų esančios būties požiūriu, tačiau šią būti suvokia kaip prasmių kontekstą.

7. Pirmoji grupė — grynai priežastiniai aiškinimai — pateikiami čia tik todėl, kad yra visiška priešybė antriesiems. Tiesą sakant, priežastiniai aiškinimai yra ne interpretacijos, bet prasmės neturinčių kauzaliųjų ryšių (Kausalbestimmungen) determinantės. Jie identifikuoja visus tuos procesus, kurie patys savaime prasmės neturi (arba nėra suprantami), bet tik reguliariai pasikartoja. Kadangi priežastiniai aiškinimai yra būtinos sąlygos, tai jie negali būti interpretuojamo prasmės konteksto prielaidos. Šiai interpretacijai priklauso aiškinamosios psichologijos, biologijos, etc. konstatacijos¹⁵.

8. Šiai išorinių nagrinėjimų grupei, suvokiančiai prasmę prasmės neturinčios būties požiūriu, priešstatysime tuos išorinius nagrinėjimus, kuriuos apibūdinome kaip interpretacijas, prasmę turinčios būties požiūriu (Interpretationen vom sinnvollen Sein). Skiriame du šių interpretacijų tipus: a) idealistinį ir b) pozityvistinį darinių funkcionalizavimą. Sociologinė interpretacija yra antrosios interpretacijos variantas. Tarp vidinių nagrinėjimų išskyrimė interpretacijų rūšis, kurias pavadiname imanentine ideologine visuma grindžiamomis interpretacijomis. Dabar aptariama interpretacijų rūšis, taip pat grindžiamas visumos, tik jau būties visumos (Seinstotalität) interpretacija. Šios interpretacijos suvienija visą ideologinę sferą ir už jos esančią socialinę būti ir yra aukščiausia visumos interpretacijos pakopa. Privalome aptarti ir tas interpretacijas, kurios suprantą ir interpretuoja konkretų darinį, atsižvelgiant į gyvenimo ir patyrimo kontekstą: a) individo (biografinis metodas) arba b) istorinės-socialinės grupės. Tačiau nueitume pernelyg toli, susiedami, pavyzdžiui, suprantantį individą ir kolektyvinę psichologiją su ekonominiu-sociologiniu išoriniu nagrinėjimu, tyrinėjami „supratumo psichologijos“ ir „supratumo sociologijos“ santykio problemą.

¹⁵ Maksas Vėberis taip pat eliminuoja kai kuriuos aiškinimus iš „supratumo sociologijos“ (verstehende Soziologie): „Supratumo sociologijos nedomina fiziologiniai ir vadinamieji „psichologiniai“ reiškiniai: pulso kreivė, reakcijų greičio pasikeitimai ir kiti grynai psichologiniai duomenys, pvz. įtampos, malonumo bei nepasitenkinimo deriniai. (Gesammelte Aufsätze zu Wissenschaftslehre.— S. 406 ff.; Wirtschaft und Gesellschaft.— S. 3—7). Iš sociologijos Maksas Vėberis reikalauja „suprantancio aiškinimo“ (Gesammelte Aufsätze... S. 404 ff). Šios problematikos esmė: kiek sociologija yra aiškinanti, o ne interpretuojanti disciplina, arba kur prasideda interpretacija, čia negali būti išgvildenta ir yra atskiro tyrinėjimo objektas.

Aptartas interpretacijos rūšis norėtume sugrupuoti į lentelę:

I. „Vidiniu nagrinėjimu“ pagrįstos interpretacijos
(Ideologinės interpretacijos).

A. Sisteminės interpretacijos:

1. Subjektyviai numanomos prasmės interpretacijos.
2. Objektivi interpretacija.
3. Interpretacija kitos sistemos požiūriu.

B. Genetinės interpretacijos:

- a. Prasmę aiškinančios prasmės genetinės interpretacijos.
 4. Prasmės genezės interpretacija.
 5. Idėjų istorinė interpretacija.
 6. Interpretacijos, pagrįstos imanentine ideologine visuma.
 - a) Dokumentinė interpretacija.
 - b) Racionalizuojanti visumos rekonstrukcija.

II. „Išoriniu nagrinėjimu“ pagrįstos interpretacijos.

- b. Interpretacijos, aiškinančios prasmę būtimi, neturinčia prasmės.
 7. Įvairūs priežastinių aiškinimų tipai (faktiškai netikros interpretacijos).
- c. Interpretacijos, prasmę aiškinančios prasmę turinčia būtimi.
 8. Interpretacijos, pagrįstos prasmę turinčia būties visuma.
 - a) Idealistinė kryptis.
 - b) Pozityvistinė kryptis (sociologinė interpretacija).
 - a) Visuomenės sampratos pagrindu.
 - b) Instinktų pagrindu, etc.
 - c) (Individualios ir kolektyvinės supratumo psichologijos interpretacijos).

Netgi ši glausta svarbiausių interpretacijos rūšių apžvalga rodo nepakartojamumą kiekvieno dvasinio darinio ir galimybę nagrinėti jį įvairiais požiūriais. Kita vertus, ji parodo, kad išvardytos interpretacijos rūšys, iš kurių moderniausia yra sociologinė, negali būti apibrėžtos visam laikui. Jos atsiranda ir keičiasi kartu su sąmonės istoriniu tapsmu, sukurdamos galimybę vis giliau ir visapusiškiau įsiskverbti į dvasinį pasaulį.